

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР”

ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ”

МАРИНЕЛА КОЛЕВА ПЕТКОВА

**ЛИЧНОСТНИ ДИСПОЗИЦИИ И МОДЕЛИ НА ПАРТНЬОРСТВО
ПРИ ДВОЙКИ С ДОМАШНО НАСИЛИЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна и степен „доктор”
по докторанска програма „Обща психология”

Научен ръководител:
Доц. д-р Румяна Божинова

Рецензенти:
Проф. д-р Валери Стоянов
Доц. д-р Лидия Василева

ВАРНА
2013

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, обобщение и заключение. Общият обем се разполага на 166 страници, като в това число са обособени четири приложения. В текста са включени 11 фигури и 29 таблици. Библиографията съдържа общо 146 заглавия, от които 16 на кирилица и 130 на латиница.

Дисертационният труд е предварително обсъден от катедра „Психология” и е насочен за защита пред научно жури, назначено със заповед на Ректора на ВСУ „Черноризец Храбър” № 2495/24.07.2013 г.

Защитата на дисертационният труд ще се състои на 02.09.2013 от 10 часа вна ВСУ „Черноризец Храбър”.

Материалите за защитата са на разположение в стаявъв ВСУ „Черноризец Храбър” и на интернет адрес www.vfu.bg раздел „Докторантури”.

Актуалността на темата на дисертацията се определя от тревожните темпове на нарастване случаите на домашното насилие в семейната двойка. През последното десетилетие е установено, че между една четвърт и една трета от жените в Европа са обект на насилие вкъщи от мъжете партньори, съпрузи, бащи и братя. Ограничени са данните, които сочат като жертва мъжете. Жените преживяват по-често физически наранявания, в сравнение с мъжете, които преживяват предимно емоционално насилие и negliжиране, от страна на своите партньорки.

По данни на Европейското женско лоби всяка пета жена в Европа е обект на домашно насилие. Забележителни са данните за Франция – 6 жени всеки месец умират в резултат на агресия и насилие, в Обединеното кралство – 8, а във Финландия 27 жени на година. По данни на Евробарометър (2009), като основен приоритет по отношение на равенството на половете, жените в Европа поставят на първо място еднаквото заплащане на труда, докато българките - борбата срещу насилието и трафика на жени.

Това определя все по-големият научен и практически интерес към проблема. Изследователите се опитват да изяснят защо агресията и злоупотребата са неразривно свързани с близостта и интимността.

Партнирането между мъжа и жената представлява съществено направление на изследване в рамките на психологията на човешките отношения. Изясняването на закономерностите, на които те са подчинени има сериозна научна ценност, както и значимост за психологичната практика, насочена към тяхното оптимизиране.

Подчертаният ефект на семейните отношения върху цялостното функциониране на индивида до голяма степен е свързан с това, че те се отнасят към системните и интензивни контакти, които той поддържа. В същото време, успешността на партньорските отношения, се предопределя от спецификата на възникването, честотата и протичането на семейните конфликти. Начинът, по който партньорите се опитват да разрешат възникналите конфликти, повлиява концепцията им за щастие и психичното им здраве. Според изследователите в областта, конфликтът при определени условия, може да улесни развитието и поддържането на интимността, и да

удовлетвори отношенията на близост. При дисфункционалното партниране обаче, конфликтът се асоциира с модели на негативно-афективно взаимодействие, което прави трудно договарянето и постигането на решение.

Спецификата в отношенията на отделната двойка и особено проявите на насилие поставят въпроса за влиянието на индивидуалните особености на отделния партньор. Доказано е, че личностните диспозиции заемат централно място в регулацията на поведението. В случая специален интерес представлява стилът на привързаност като диспозиция, която е непосредствено свързана с общуването, включително в рамките на романтичната двойка. От друга страна интерес представляват базисните личностни особености от Голямата петорка (екстраверсия, невротизъм, съзнателност, доброжелателност, откритост към опита), утвърдени като доминиращи променливи в регулацията на взаимоотношенията на индивида с другите хора. И не на последно място, изясняването на личностните предпоставки за включването на насилието в семейното партниране предполага изучаване влиянието на индивидуалната склонност към агресия.

Приложен аспект на дисертацията. Резултатите от настоящото изследване биха подпомогнали дейността на психолози, терапевти, социални работници, в преосмислянето на интимно-личностния модел на партниране в семейната двойка, превенцията, която те правят в тази посока, както и биха съдействали за ефективното консултиране на двойки, в които насилието е хронично присъстващо.

Обект на изследване са партньорски двойки, партниращи си чрез физическо насилие. Те включват 72 лица, които са привлечени в изследването чрез Център за консултиране и превенция на домашното насилие. С оглед коректното верифициране на хипотезите се конструира контролна група от партньорски двойки, недопускащи отношения на насилие. Контролната група се състои от 132 изследвани лица, които предварително декларираха отсъствие на такива епизоди.

Целта на настоящата работа е да се изследват прилаганите модели на партниране в семейните двойки с насилие (в сравнение с двойки без насилие) във връзка с комбинацията от личностни диспозиции на двамата партньори.

За реализиране на изследването са приети следните работни **хипотези:**

Общата хипотеза е, че семейните двойки, за които е характерно насилие прилагат конкретни модели на партниране, различни от прилаганите при двойките без насилие. Спецификата на прилаганите модели е свързана с комбинацията от личностни диспозиции на двамата партньори в двойката.

1. Предполага се, че семейната двойка включва индивиди с различен *стил на привързаност*, чиято комбинация е значима предпоставка за моделите на партниране при двойките с насилие и двойките без насилие. Моделите на партниране в двойките с насилие е по-вероятно да са свързани с несигурните стилове на привързаност, а моделите на партниране в двойките без насилие да са свързани с комбинации, в които участва сигурният стил на привързаност.

2. Допуска се, че партнирането в рамките на семейната двойка е свързано с личностните особености от Голямата петорка и, че в зависимост от тяхната изразеност отделният индивид конструира взаимоотношенията с партньора си - при двойки с насилие те са различни от тези при двойки без насилие. Допуска се също, че високият невротизъм и ниската доброжелателност са съществени предпоставки за партнирането при двойките с насилие, а високата доброжелателност, високата екстраверсия и ниският невротизъм, за партнирането при двойките без насилие.

3. Предполага се, че изразеността на личностната склонност към агресия при двамата партньори е предпоставка за конкретен тип партниране, различно при двойките с насилие в сравнение с двойките без насилие.

4. Допуска се, че стилът на привързаност има връзка с личностните особености от Голямата петорка, подкрепян е от тях, и в голяма степен петте диспозиции оказват съществено влияние върху изявата на прототипните модели на привързаност в интимната двойка.

5. Допуска се също, че стилът на привързаност е свързан с личностната склонност към агресия и нейната изява в интимно-личностния модел.

Постигането на целта на изследването и проверката на изследователските хипотези изисква решаване на следните **задачи**:

1. Да се проучи връзката между стила на привързаност и модела на партниране при двойки, взаимодействащи си с насилие, и двойки, недопускащи насилие, във взаимоотношенията си. Това предполага да се проследи:

а) Стилът на привързаност на всеки от партньорите при двойки с насилие и двойки без насилие;

б) Съчетанието от стиловете на двамата партньорите, в случаите на прилагане на насилие, в сравнение с комбинацията от стиловете при случаите, недопускащи насилие.

2. Да се проучи връзката между личностните особености от Голямата петорка и моделите на партниране в семейната двойка - с насилие и без насилие, като се изследват:

а) Големите пет при мъжете и при жените в рамките на двата типа партниране (с насилие и без насилие);

б) Съчетанието от особености в двойките и техните комбинацията за двамата партньори при двата типа двойки (с насилие и без насилие);

3. Да се проучи връзката на личностната агресия с моделите на партниране в семейната двойка (с насилие и без насилие), като се изследва:

а) Личностната склонност към агресия на партньорите при двойки с различен тип партниране (с насилие и без насилие);

б) Личностната склонност към агресия като видове комбинации при двойки, прилагащи насилие в сравнение с двойки не допускащи насилие във взаимоотношенията си.

4. Да се изследва връзката на Големите пет и стила на привързаност.

5. Да се изследва връзката на личностната агресия със стила на привързаност.

Използвани са следните **методи**:

Метод за изследване стила на привързаност, апробиран в съответствие със спецификата на българските условия. Предназначен е да изследва стиловете на привързаност (сигурен, свръхангажиран, страхуващ, отхвърлящ) в интимната двойка.

Въпросник за агресията, основава се на трикомпонентната структура на агресивното поведение. Изследва агресията като личностна черта, чрез поведенчески компонент – физическа и вербална агресивност, афективен компонент – гняв и когнитивен компонент – враждебност. Валидизиран от екипа на П. Рандев.

Пет-факторен личностен въпросник, чрез който става възможно оценяването на петте базови личностни диспозиции – екстраверсия, доброжелателност, невротизъм, съзнателност и отвореност към опита. Валидизиран от В. Тодоров.

Анкетна карта на семейните отношения, разработена за целите на настоящото изследване. Проучва партньорските отношения в интимната двойка, анализира очакванията на изследваните лица по отношение на тяхното бъдеще, събира данни за вида, продължителността, причините, интензивността и честотата на преживяното насилие в къщи.

Статистически методи за анализ и обработка

Получените резултати се обработиха и анализираха чрез статистическия пакет SPSS for Windows 20.0. Допълнително за някои статистически процедури, е използван пакет STAT 7.0. Приложиха се следните методи за статистическа обработка:

- описателна статистика;
- честотен анализ;
- факторен анализ;
- T-test за значими различия в две групи;
- корелационен анализ;
- еднофакторен дисперсионен анализ;
- дисперсионен post hoc анализ.

Увод

В увода са представени основанията за избора на тема, нейната актуалност и значимост, както и основните мотиви за изследването ѝ.

В **Глава първа** на дисертационния труд са изведени теоретичните предпоставки на изследването на базата на теоретичните концепции и емпирични изследвания на Bartholomew и Horowitz за стиловете на партниране в интимните отношения, Пет факторния модел за личностните диспозиции на Costa и McCrae, и теоретичния модел на Buss и Perry за агресията като личностна черта. Множеството други използвани теории откриха възможност да се анализират приносите им за изясняване процесите на партниране в семейната двойка. Акцент се поставя на изследвания, проучващи проблемите на насилието между мъжа и жената. Представена е теоретичната рамка на Walker за фазите на насилието. Компенсирането на агресията и малтретирането се характеризира с редуване на добронамерено и позитивно поведение, което Walker нарича цикъл на насилието.

Параграф първи представя основните концепции за същността на привързаността според Bowlby и Ainsworth. В тази връзка са анализирани поддържащите от индивида отношения в интимната двойка. Определено внимание е отделено на изследванията на Hazan и Shaver, които проучват различията в интимните отношения чрез три основни стила на привързаност. Ключов момент на параграфа е четирикатегориалният модел на Bartholomew и Horowitz, приложен и в настоящото изследване. Специално внимание се обръща на произтичащите от него четири стила на привързаност – *сигурен, свръхангажиран, страхуващ и отхвърлящ*, които в голяма степен определят партнирането между мъжа и жената. Проследена е и връзката на стиловете на привързаност с насилието в семейната двойка. Представена е същността на травматичното свързване според модела на Dutton и Painter за „парадоксалната привързаност”.

Проследените концепции насочват научния интерес към търсене на значими връзки между стил на привързаност, базисните личностни

особености и моделите на партниране. Заслужено внимание в тази насока се отделя на личностните диспозиции от Голямата петорка.

Във **втори параграф** се акцентира върху петфакторния модел за личност на Costa и McCrae. Теоретиците приемат съществуването на пет базисни личностни особености (*екстраверсия, невротизъм, откритост към опита, доброжелателност, съзнателност*), които са определящи за следваното от индивида поведение. Това виждане се доказва от голям брой изследвания и наблюдения, включително тези, които засягат проблема за взаимоотношенията.

Показана е устойчивостта на Петфакторната парадигма, като за целта са проследени различни емпирични изследвания и теоретични постановки. От друга страна, е обърнато специално внимание на петте личностни диспозиции, като се прави анализ на тяхните ниски и високи стойности, и съответното поведение, с което те са свързани.

В **третият параграф** се разглежда агресията също като базисна личностна особеност. За целта е представен теоретичният модел на Buss и Perry. Моделът представя агресията чрез три основни компонента - от една страна, съществува външно изразена, открита, явна, поведенческа агресия, която може да се раздели на физическа и словесна, а от друга страна, съществува вътрешна, скрита, неявна агресия, която в своите емоционални измерения се проявява като гняв, а в своите когнитивни измерения като враждебност. *Поведенческият, афективният и когнитивният* компонент са значимо свързани с проявите на агресия и насилие в партньорската двойка.

Параграфът завършва като се посочват различията в агресивната регулация на мъжа и жената. Отбелязва се установената от Buss и Perry закономерност, че мъжете са много по-агресивни физически, и с малки разлики са по-вербално агресивни и враждебни. Авторите не откриват разлики по пол относно гнева. Едни от начините за обяснението на тези данни са процесите на инхибиране - жените стават също толкова гневни, колкото и мъжете, но инхибират по различен начин гнева си в посока на инструменталната агресия.

Втора глава представя постановката на изследването. В отделни параграфи са изведени емпиричният модел, целта, задачите и хипотезите, описани са инструментите на изследването. Специално внимание се отделя на апробирания за целите на изследването **метод за изследване на привързаността**. Апробирането на инструмента за български условия се осъществи по определени за целта правила. Изведоха се стабилни психометрични показатели, които определят инструмента като надежден и валиден метод за емпирична проверка на теоретичния модел (таблица 1).

Таблица 1. Психометрични показатели на метода за изследване на привързаността

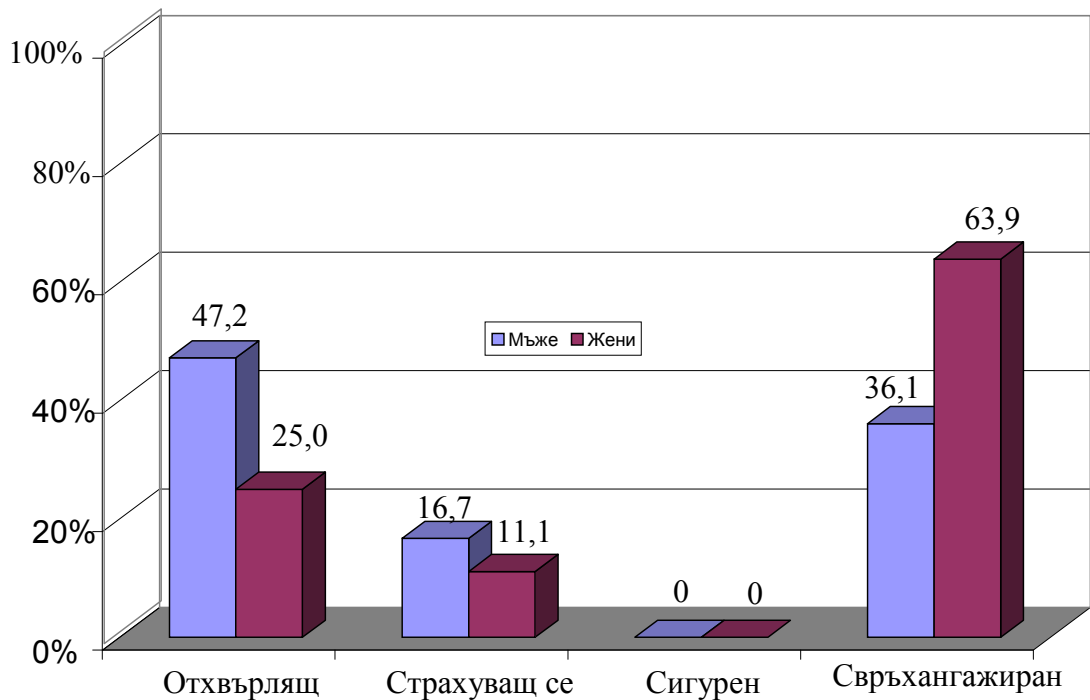
Дименсии	α	M	SD
Тревожен	0,87	2,56	0,73
Отхвърлящ	0,85	2,71	0,78

Във втора глава се акцентира и върху изследователската процедура, представени са участниците в изследването, структурирани в две групи. Внимание се отделя и на използваните статистически методи за анализ и обработка.

В **Трета глава** са изложени получените от изследването резултати. **Параграф първи** представя различията в индивидуалния стил на привързаност и семейното партниране при двойки с насилие и двойки, недопускащи такъв тип взаимодействие. Резултатите от сравнението на двата типа двойки очертават тенденции на значими различия между индивидуалните стилове на привързаност в двете групи.

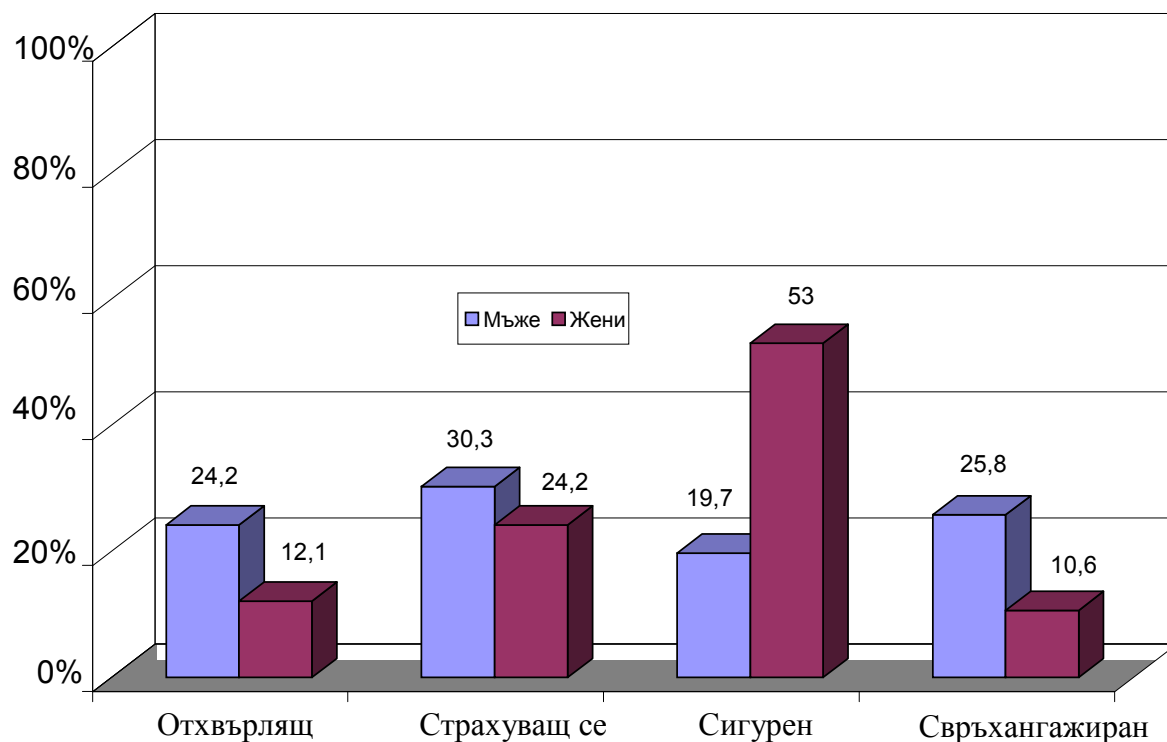
От съществен интерес за настоящото изследване е отсъствието на сигурния стил в експерименталната група (фиг. 1). Жените от двойките с насилие се отличават предимно със свръхангажиран стил - типичен за повече от 60% от тях. В същото време при мъжете преобладава отхвърлящия стил, наблюдаван при близо половината от тях (47,2%). Най-

малко мъже и жени от двойките с насилие показват стил означен като страхуващ (съответно 16,7% и 11,1%).

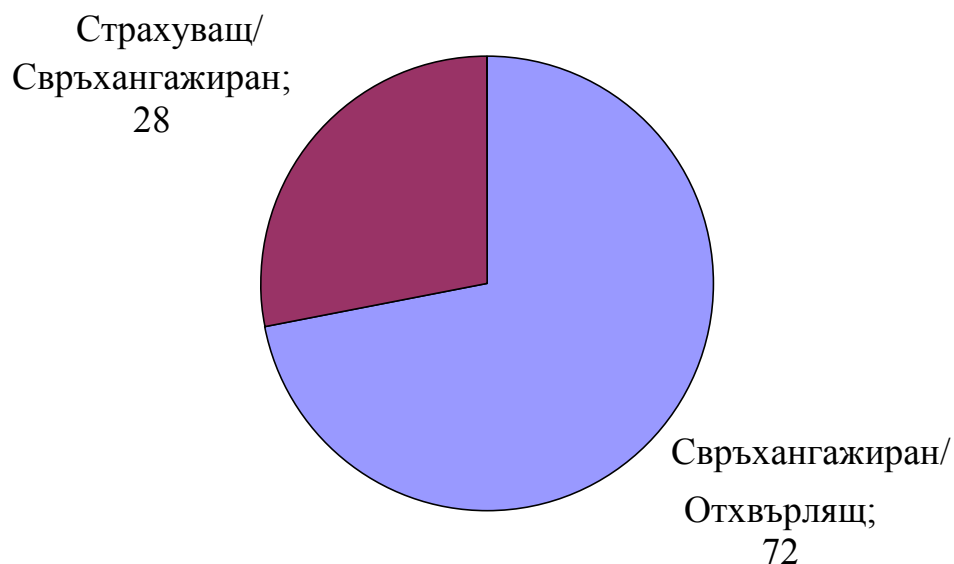
Фигура 1. Разпределение на стиловете на привързаност в ЕГ (в %)

При двойките без насилие се показва друга специфична конфигурация в зависимост от пола. Според резултатите от честотния анализ (фиг. 2), при жените доминиращ е сигурният стил, типичен за 56% от тях. Останалите стилове са значимо по-слабо представени – 24,2 % са със страхуващ се стил, 12,1 % са с отхвърлящ стил и 10,6% са със свърхангажиран. Мъжете от същата групата в стилово отношение са различни. Те относително равномерно се разпределят между четирите стила на привързаност. Най-голяма част от тях са носители на страхуващ се стил (30,3%), най-малко са представителите на сигурния стил (19,7) и почти равни по брой са носителите на свърхангажирания и отхвърлящ стил (25,8 % и 24,2%).

Фигура 2. Разпределение на стиловете на привързаност при КГ (в %)

Проследи се стиловото съчетание в отделните двойки. При двойките с насилие се откриват две основни комбинации (фиг. 3). Най-честото съчетание е между *свърхангажиран* и *отхвърлящ* стил на привързаност, което се наблюдава при 72% от двойките. Другата комбинация, която е значимо по-слабо представена, включва стиловете *свърхангажиран* и *страхуващ*, отбелязана при 28% от двойките.

Фигура 3. Комбинации (в %) от индивидуални стилове на привързаност в партньорската двойка при експерименталната извадка

Картината при двойките без насилие съществено се различава. В съответствие с преобладаващите индивидуални стилове резултатите сочат твърде различни комбинации в партнирането (фиг. 4). Комбинацията *страхуващ/свръхангажиран* е открита едва в 5% от двойките, а съчетанието *свръхангажиран/отхвърлящ* се наблюдава при 7% от двойките. В същото време 60% от двойките без насилие включват сигурния стил в съчетание със същия или с всеки друг (между 12% - 18%). Сравнително добре е представено съчетанието на страхуващ със страхуващ се стил (17%).

Фигура 4. Комбинации (в %) от индивидуални стилове на привързаност в партньорската двойка при експерименталната извадка

Във **втори параграф** се проучва връзката на Големите пет личностни особености с прилагането на насилие в семейното партниране. Изяснен е личностния профил (по Големите пет) на лицата включени в двойки с насилие, в сравнение с личностния профил на лицата включени в двойки без насилие. Според тенденциите, които ясно се очертават лицата от двойките с насилие се отличават със значимо по-висока изразеност на невротизма, като личностна особеност. В същото време при този тип двойки се наблюдава значимо по-ниска екстравертност, доброжелателност, съзнателност и откритост към опита в сравнение с двойките без насилие. При това заслужава да се отбележи, че „пикът” при двойките с насилие е невротизмът, а „пикът” при двойките без насилие е съзнателността.

Открити са значими различия между мъжете и жените от двете групи (табл. 2).

Таблица 2. Различия в средните стойности на личностните диспозиции при мъжете и жените, паралелно за двете извадки – ЕГ, КГ

Личностни диспозиции		N	M	S.D.	T	p
Интроверсия/ Екстраверсия	Мъже	36 ег	24,44	3,45	36,12	0,000
		66 кг	35,29	10,50		
	Жени	36 ег	28,33	4,08	25,54	0,000
		66 кг	36,38	9,05		
Доброжелателност	Мъже	36 ег	22,92	1,84	271,62	0,000
		66 кг	42,83	7,11		
	Жени	36 ег	32,58	2,21	156,73	0,000
		66 кг	47,74	7,07		
Съзнателност	Мъже	36 ег	27,22	8,05	134,93	0,000
		66 кг	44,77	6,85		
	Жени	36 ег	45,17	3,75	34,69	0,000
		66 кг	51,24	5,53		
Невротизъм	Мъже	36 ег	49,69	3,34	36,09	0,000
		66 кг	38,52	10,87		
	Жени	36 ег	47,28	3,66	43,38	0,000
		66 кг	34,39	11,40		
Откритост	Мъже	36 ег	23,53	2,27	134,46	0,000
		66 кг	37,65	7,10		
	Жени	36 ег	39,67	3,64	4,11	0,046
		66 кг				

Мъжете от групата двойки с насилие в сравнение с мъжете от групата двойки без насилие като цяло са с по-негативен по същността си профил. Те са значимо по-интровертни, с много по-ниска изразеност на личностната доброжелателност, съзнателност и откритост към опита. В същото време те са значимо по-високи по невротизъм. Специално внимание заслужава и това, че невротизмът е „пикът” на техния личностен профил или личностната особеност, която е най-силно изразена, в сравнение с изразеността на другите личностни особености.

От друга страна, изразеността на личностните особености на мъжете при двойките без насилие бележат връх при съзнателността, и при доброжелателността, която е много близка до първата. Същевременно заслужава да се отбележи, че при мъжете от тези двойки е налице видима балансираност между изучаваните личностни особености, те са близки в своята изразеност.

Наблюдаваната тенденция при мъжете се открива и при жените. Личностни особености при жените от двойките с насилие също най-общо свидетелстват за по-негативен профил в сравнение с жените при двойките без насилие. Най-голямо е разминаването между тях по-отношение на невротизма, който отново е с върхови стойности при жените от двойките с насилие, а също по отношение на доброжелателността, която е много по-висока при жените от двойките без насилие и заедно със съзнателността е в двойката на най-изразените личностни особености. Те са с много по-ниска личностна доброжелателност, по-слаба екстравертност, по-ниска личностна съзнателност и откритост към опита при значимо по-висока изразеност на личностния невротизъм. Наблюдаваното различие, обаче между изразеността на всички личностни особености при двете изследвани групи е съществена. Данните от таблица 2 показват, че мъжете и жените от двойките с насилие и двойките, които не допускат насилие във взаимоотношенията си, се различават значимо в проявата на личностните си черти. По-слаби са различията единствено при диспозицията откритост при жените, но и там се наблюдава статистически значим коефициент.

На второ място се провери връзката на Големите пет личностни особености със стиловете на привъраност. За целта се изследваха корелационните зависимости, представени на таблица 3.

Таблица 3. Корелационни коефициенти между личностни диспозиции и стилите дименсии на привързаност в изследваните двойки (ЕГ, КГ)

Личностни диспозиции	Тревожен	Отбягващ
Интроверсия/екстраверсия	-,06	-,46**
Доброжелателност	-,18*	-,31**
Съзнателност	-,25**	-,25**
Невротизъм	,24**	,34**
Откритост	-,22**	-,23**

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

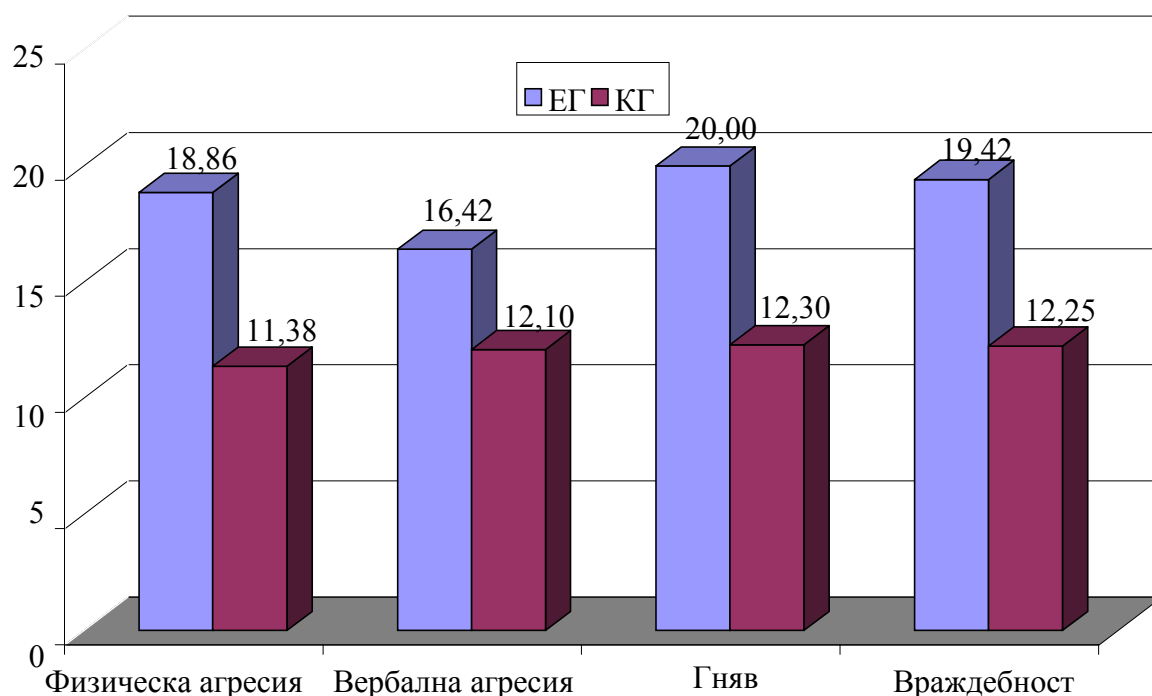
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

При изследваните двойки (Таблица 3) отбягващият прототип е значимо отрицателно свързан с *екстраверсията* ($r=-,46$), докато при тревожния прототип не се наблюдава такава връзка. И двете стилски дименсии са значимо положително свързани с *невротизъм*. Установява се и отрицателна връзка на двете стилски дименсии с личностната *доброжелателност*, *съзнателност* и *откритост*. Корелационните зависимости са със значително по-ниски стойности при тревожния прототип на свързване.

Във втори параграф чрез Post hoc анализ се проучи и връзката на личностните особености с отделните стилове на привързаност. Установи се, че в повечето случаи стиловете на привързаност съществено се различават по отношение на връзката си (повлияването си от) с отделните личностни диспозиции. Тенденциите са по-ясно проявени при двойките без насилие - прототипите на привързаност се различават значимо помежду си по отношение на всичките пет личностни дименсии - интроверсия/екстраверсия, доброжелателност, съзнателност, невротизъм, откритост ($p = 0.000$).

В същото време при двойките с насилие тази тенденция е с подчертано висока значимост, основно по отношение на личностните екстраверсия/интроверсия и невротизъм. Тя е по-слабо проявена при доброжелателност, съзнателност и отсъства при откритост към опита. Специално трябва да се отбележи, че при двойките с насилие (ЕГ) напълно отсъства сигурния стил на привързаност, което съществено променя конфигурацията от стилове, която е налице при двойките без насилие (КГ).

В **трети параграф** на трета глава се проучи връзката между личностната склонност към агресия и прилагането на насилие в семейната двойка. За целта се предприе изследване на личностната склонност към агресия (по модела на Buss и Perry) при лица, партниращи си с насилие, които бяха сравнени с личностния профил на лица, недопускащи такъв тип взаимодействие. Окриват се значими различия между двете групи. Тенденциите при двойките с насилие поставят по-негативен по същността си агресивен поведенчески модел на изява, в сравнение с двойките, които не партнират с насилие помежду си. Лицата, партниращи със насилие, се отличават със значимо по-висока изразеност на всички четири аспекта на агресията – *физическа агресия, вербална агресия, гняв, враждебност*, в сравнение с лицата от групата без насилие. При двойките с насилие, с най-високи стойности е *гнева*, следвана от враждебността и физическата агресия (вж фиг.). По-слабо е изразена вербалната агресия. При двойките без насилие проследените форми на агресия са относително еднакво проявени и в много по-ниска степен.

Фигура 10. Агресията като личностна особеност при двойки с насилие (ЕГ) и двойки без насилие (КГ)

Откритите значими различия между мъжете и жените от двете групи са представени на таблица 4.

Таблица 4. Различия в средните стойности на личностните особености в агресивния модел при мъжете и жените, паралелно за двете извадки

Личностна особеност		N	M	SD	T	p
Физическа агресия	Мъже	36 ег	25.58	2.13	201,08	0,000
		66 кг	13.70	4.77		
	Жени	36 ег	12.14	1.74	36,30	0,000
		66 кг	9.06	2.78		
Вербална агресия	Мъже	36 ег	19.31	1.94	119,52	0,000
		66 кг	12.98	3.15		
	Жени	36 ег	13.53	1.99	16,61	0,000
		66 кг	11.21	3.07		
Гняв	мъже	36 ег	21.17	3.10	122,39	0,000
		66 кг	12.61	4.03		
	Жени	36 ег	18.83	3.25	77,31	0,000
		66 кг	12.00	3.99		
Враждебност	Мъже	36 ег	18.42	5.51	37,75	0,000
		66 кг	13.14	3.19		
	Жени	36 ег	20.42	5.57	107,98	0,000
		66 кг	11.36	3.24		

Според тенденциите мъжете от експерименталната група са със значително по-високи нива на изразеност на агресията като личностна особеност. С най-високи стойности на изява при тях е физическата агресия – средните стойности (M-25.58) значително надвишават не само средните стойности (M-13.70) на мъжете от контролната група, но и посочените средни стойности (M-16.20) при адаптация на инструмента. В същото време те са значително по-вербално агресивни, с по-силна изява на гняв и враждебност.

От друга страна, мъжете от двойките без насилие, проявяват по-ниска агресивност не само в сравнение с мъжете от експерименталната група, но и в сравнение с жените от групата с насилие. Единственият по-изразен показател при тях е при физическата агресия. Като цяло обаче, мъжете от тази група са подчертано балансирани в проявата на своята враждебност, гняв и вербална агресивност, и тяхната близка и значително занижена изразеност предполага съответен интегрален модел на личностната агресия.

Констатираните тенденции при мъжете се откриват и при жените. Четирите изследвани конструкта – физическа агресия, вербална агресия, гняв и враждебност, бележат по-високи средни стойности при жените от двойките с насилие, в сравнение с жените от двойките без насилие. Максимумът на изява при тях е при личностния конструкт „враждебност”. Специално следва да се отбележи, че ако при мъжете от двойките с насилие, най-висока е физическата агресия, то при жените от същата група, стойностите на личностна особеност враждебност, изпреварва средните стойности на всички изследвани лица. Жените от двойките с насилие се определят като недоброжелателни, с негативни нагласи и оценки, стремящи се към непрестанна конфронтация с партньора (според теста за агресия). Те са значително по-вербално агресивни и с изявени тенденции към проява на гняв. От друга страна, при жените от контролната група, се отбелязва балансираност по отношение на отделните аспекти на агресията, и показва по-неутрален личностен профил на агресивния модел.

Прави впечатление, че мъжете и жените от експерименталната група, в личностната си агресия се доближават при склонността към враждебност, а при контролната група – при склонността да проявяват гняв.

В този параграф е изследвана и връзката на личностната агресия с основните диспозиции на Голямата петорка, както и връзката на агресията със стиловете на привързаност. Откриват се значими корелационни връзки между петте базови особености и агресията. При двойките, партниращи си с насилие, с увеличаването на невротизма и намаляването на личностната съзнателност, доброжелателност, откритост към опита и екстраверсия, се създават предпоставки за увеличаване на личностната агресия между мъжа

и жената. При двойките без насилие корелационните връзки между агресията и личностните диспозиции са по-слабо изразени, но най-общо с намаляването на доброжелателността, съзнателността и откритостта, се наблюдава увеличаването на личностната агресия. Факторът екстраверсия, за разлика от другата група, е в положителни връзки с четирите компонента на агресията.

Проучваната връзка на агресията със стиловете на привързаност показва съществени връзки на зависимост. Резултатите за двете групи показват значими корелационни коефициенти между конструктите, като при двойките с насилие те са значително по-силно представени. Тревожната стилна дименсия при двойките с насилие е в отрицателна корелационна връзка с агресивната проява *враждебност* ($r = -,58^{**}$) – с увеличаване на враждебността се намалява изявата на стиловете свързани с тревожността при партнирането в двойката. Точно обратна е връзката при дименсията отбягващ - диспозицията враждебност е в значимо високи корелационни връзки ($r = ,68^{**}$) със стилния прототип. Откриват се и взаимовлияния с диспозицията *гняв* ($r = -,55^{**}$) – намаляването на гнева определя изявата на отбягващите стилни прототипи.

При двойките без насилие откритите корелационни особености между конструктите, са най-общо същите. Не се откриват значими връзки между физическата и вербалната агресия с двете стилни дименсии. Личностните диспозиции гняв и враждебност отново са свързани с тревожната и отбягващата дименсия, но много по-слабо изразена връзка. Тревожните прототипи на свързване са в отрицателна връзка с *гнев* и в положителна връзка с конструкта *враждебност*, докато при отбягващите, взаимовлиянията се представят единствено чрез личностната особеност гняв ($r = -,24^{**}$).

Проведеният Post hoc анализ показва, че при двойките с насилие най-съществен диференциращ ефект върху стиловете на привързаност оказват личностните особености гняв и враждебност. При контролната група тенденциите са най-общо същите, но съществен диференциращ ефект върху стиловете на привързаност оказва и вербалната агресия ($p = .014$).

Обобщение

Посочените резултати потвърдиха основната хипотеза на изследването, според която партнирането между мъжа и жената съществено се повлиява от изразеността на личностните диспозиции – стил на привързаност, базисните личностни особености от Голямата петорка (невротизъм, екстраверсия, доброжелателност, отвореност към опита, съзнателност) и склонността към агресия и тяхното съчетание в интимната двойка. Очертаха се няколко основни тенденции относно моделите на партниране при двойките с насилие и двойките без насилие.

Потвърждават се допусканията, че отношенията на привързаност имат концептуални корективни цели при партнирането между мъжа и жената, като всеки един от партньорите се свързва в интимната двойка с конкретен стил на привързаност. Установиха се комбинации от стилови прототипи, които съществено се различават при двете групи. Съчетанието на стиловете е предпоставка за модела на партниране в семейната двойка.

При двойките с насилие са типични два модела на партниране. Първият е *модел на противоречие преследване/дистанция*, който е в резултат от комбинацията на свръхангажирания стил на привързаност с отхвърлящия стил. Вторият е *модел на противоречие близост/разстояние* отразяващ съчетанието между страхувания и свръхангажирания стил. От съществено значение е отсъствието на сигурния стил при тези двойки. Противоречието, което носят посочените стилови комбинации е предпоставка за чести конфликти в двойката.

Партнирането без насилие в семейната двойка се основава преди всичко на комбинация от стилове единият, от които най-често е сигурния стил, предимно носен от жените. Другият партньор може да бъде носител на всеки от възможните стилове. Може да се приеме, че сигурният стил дава стабилност и увереност във връзката и неутрализира крайните поведенчески прояви типични за стила, с който е в комбинация. Партнирането чрез сигурните модели представя жените като търсещи интимност, оказващи подкрепа и дълбока привързаност. Моделите на партниране се основават на *баланс между независимост и интимност*, както и на *баланс между*

достъпност и отзивчивост. Добре изразена при двойките без насилие е и комбинацията страхуващ/страхуващ се стил, която съответства на прилагане на модел „*поддържане на дистанция*” в интимната двойка.

Моделите на партниране са съществено свързани и с базисните личностните особености от Голямата петорка. Личностният невротизъм, доброжелателност, съзнателност, отвореност към опита и екстраверсия, са предикативни фактори на влияние в отношенията между мъжа и жената. Резултатите от изследването, показват съществено различен личностен профил при мъжете и жените от двете изследвани групи. С голямо значение за партнирането с насилие се оказват високите стойности на диспозицията „невротизъм”, съчетани с ниска екстравертност, ниска съзнателност, ниска доброжелателност и откритост. Факторът „невротизъм” предполага невротична реактивност, конфликтни взаимодействия и емоционално-нестабилни поведенчески модели в партнирането между мъжа и жената. Съчетанието от високи стойности на невротизъм и при двамата партньори може да бъде база за избухливост, невъздържаност, раздразнителност, включително за прояви на агресия и насилие.

Партнирането без насилие съществено е свързано с високо изразена личностна съзнателност, доброжелателност и откритост. Според концепцията, съзнателността е поведенчески корелат, който управлява самоконтрола и прилагането на адаптивни стратегии за разрешаване на конфликтите. Неговата еднотипност при мъжете и жените предполага партниране в границите на взаимната толерантност, отзивчивост и внимание, чувствителност към потребностите и желанията на партньора, самостоятелност на значимия друг. Доброжелателността в отношенията предопределя интимно-личностен модел на доверие, близост, подкрепа и взаимопомощ. Съчетанието от високи стойности на домейна, както при мъжете, така и при жените, е предикатор за партниране без конфликти и агресия. Присъствието на диспозицията в отношенията, е перспектива за преживяване на емпатия, любов и сътрудничество в процесите на партниране. Съществено влияние върху партнирането оказва и личностната „отвореност”. Представянето му в партньорския модел на двойки без насилие, определя процеси на доверяване, споделяне, увереност и взаимна

размяна на мисли, чувства и идеи. Комуникационният обмен в двойката чрез откритост, е предикатор за честни и искрени взаимоотношения, и партниране, основано на взаимно уважение.

Резултатите още показват значими връзки на влияние на личностните особености върху стиловите прототипи. Петте диспозиции съществено подкрепят изявата на моделите на привързаност, като личностния невротизъм и личностната екстраверсия с най-високо ниво на значимост определят различията в прилаганите стилове при двойките с насилие.

Потвърди се и хипотезата, че високата изразеност на личностната склонност към агресия е сериозна предпоставка за партниране чрез насилие между мъжа и жената. Отново различията, в изявата на агресивния модел в изследваните двойки, са съществени. Физическата агресия е водеща особеност при мъжете от двойките с насилие, като значимо високи са и вербалната агресия, гнева и враждебността. При жените, на първо място в агресивния модел, се откроява тяхната враждебност. Високи стойности бележат и останалите изследвани компоненти. Според тенденциите, те също в голяма степен, съответно на мъжете са агресивни. Това ги определя като лесно провокативни, избиращи като пръв отговор при партниране в конфликтна ситуация – агресията. За разлика от тях, изследваните лица от контролната група не показват висока изразеност на личностната агресия. Балансираната изява на четирите компонента, създава перспектива за отношения на толерантност и взаимна отстъпчивост, и не допускане на агресия при решаване на възникналите конфликти.

Значимо е влиянието на личностната агресия върху моделите на партниране в изследваните двойки. Резултатите показват, че гневът и враждебността, в голяма степен са свързани с различията в прилаганите стилове и в двете групи. При двойките без насилие, се откроява подкрепящо влияние и на вербалната агресия относно стиловите прототипи.

Резултатите показват значими корелационни връзки между личностните особености от Голямата петорка и личностната склонност към агресия. Ниските стойности на доброжелателност, съзнателност, екстраверсия и откритост са в значими връзки с физическата и вербалната агресия, гнева и враждебността при двойките с насилие. Отрицателният

характер на тази взаимозависимост е показателен, че колкото повече намаляват изявата си личностните диспозиции, толкова повече индивида проявява агресия. Също така от съществено значение е връзката на личностния невротизъм с физическата агресия и враждебността в изследваните двойки. Данните установиха, че увеличаването на невротизма, повишава изявата на агресивните антагонистични, враждебни прояви. Предикторът на тези взаимовръзки е изразеността на останалите личностни диспозиции и тяхното ниво на изява при партниране в двойката – повишаването на доброжелателността, съзнателността, откритостта, екстраверсията, в голяма степен определя понижаване на агресивната поведенческа изява.

Научни и научно-приложни приноси:

1. Разработен е теоретико-емпиричен модел, който разкри основни модели на партниране в семейния тип двойка и тяхната връзка с комбинацията от личностните диспозиции на двамата партньори.

2. Доказа се еднопосочното, хармонизирано влияние на личностните диспозиции от различен порядък върху предпочитания начин на партниране на индивида в семейната двойка – съществена е връзката между стила на привързаност, базисните личностни особености от Голямата петорка и склонността към агресия. Всяка от тези диспозиции самостоятелно и в съгласие с останалите намира отражение върху модела на партниране в двойката (различен при двойки с насилие и двойки без насилие).

3. Апробиран е метод за изследване стила на привързаност в интимните отношения (Experiences in Close Relationships – R (ECR-R)).

4. Перспективата на приложимост на дисертационния труд се открива в уточненият модел за психологична работа с партньорската двойка, в която насилието е често срещано и хронично присъстващо. Освен това, установените в настоящото изследване успешни комбинации, са научни резултати, които дават основание да бъдат използвани в практиката на брачното консултиране, в избора на партньор, в търсенето на решение на проблеми, в чиято основа стоят сериозни личностни различия.

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Петкова, М. Адаптиране за български условия на Experiences in Close Relationships-R (ECR-R) като модел, изследващ привързаността в интимните отношения, VI Национален конгрес по психология, 18-20 ноември, Българско списание по психология, бр. 3-4, София, 2011

Петкова, М. Ефектът на психичната травма от домашното насилие – теоретичен модел на психопатологичните последици при жените - депресивност, тревожност и посттравматичен стрес, IX международна научна конференция "Приложната психология в България: възможности и перспективи", ВСУ „Черноризец Храбър”, унив. изд., 2010

Петкова, М. Партньорски взаимоотношения и някои личностни характеристики в контекста на домашното насилие, VII международна научна конференция "Приложната психология в България: възможности и перспективи", ВСУ „Черноризец Храбър”, унив. изд., 2008